

TE KĀHUI TIKA TANGATA
UIUINGA TAITAMATĀNE, TAITAMAWAHINE HOKI:
HE WHAKARĀPOPOTANGA O NGĀ TONO

NGĀ RĀRANGI KŌRERO

Te Tīmatatanga

Ngā Whakapuakanga Takotoranga Kupu

1. Te Whakaiti Tangata
  - a. Te Mahi Oranga
  - b. Nga Tikanga hoko, tuku Āwhina (mataiti, matanui)
  - c. Nga Wāhi Wātea
  - d. Te Noho Pūmau, Mau Tūturu, Mahi Whaiwhaiā
  - e. Te Take Mātauranga
  - f. Nohonga-a-whare
  - g. Te Tikanga Whakawā
2. Te Ora Tinana
3. Te Mana Whakawā Tāne, Wahine, Hua atu
4. Te Ruaruanga Taha Wahine, Taha Tāne

TĪMATANGA

I tipu takitahi ake au me te mokemoke hoki. Nā te āta titiro ki ētahi āhuratanga ōku me tētahi hōtaka pouaka whakaata, i tau mai te māramatanga kia ahau he Taitamatane ahau. Kātahi ka taka te kapa. Me whai e au. (Tangata ira tane)

I mua tata tonu iho i taku huringa tau tekau mā rima, i haria au e taku pāpā ki te hoko kaka mōku. I mōhio kē taku māmā, kua kore au hei noho taitama māna. (Tangata ira wahine)

I tata hemo au i a au e whakawhiti ana hei wahine ahakoa ki ōku whakaaro, he tangata kaha tonu au. He pēnei i te noho toa takitahi nei. He maha ngā whawhainga ōku i te wā kotahi. (Tangata ira wahine)

I roto o Hāmoa, ko ngā fa'afafine ngā Kīngi me ngā Kuīni o tōku whenua. (Tētahi mema o te hapori nō Hāmoa)

Kāore au i te mōhio tokohia kē ngā tāngata taitini ka pākia e te mate patu tinana nei, i runga i te huarahi e whai nei rātou, engari, ko te katoa, ka pākia e te mate aronganui nā tāngata kē. (Tangata ira tane)

Ko taku wawata, kia kitea ai e taku māmā, kāore he aha ki ētahi atu taku mau panekoti. (Tangata ira wahine)

Ehara i te mea ka whiriwhiringia e koe ka huri au hei tangata ira tāne , ā, koinei anō hoki te āhua o taku noho i roto i tēnei ao. He āhuetanga noa iho ōku. Kāore he whakatau ko au tēnei, ko te mea kē ka whakataungia, ko te huarahi e taea ai e te ao te kite ko wai ake au. Ko te tino hiahia ōku, kia noho ko au ahau. (Tangata ira tāne)

He Whakarāpopotonga tēnei o ngā Tono i whiwhi i te Kāhui Tika Tangata i tana Uiuinga mana tangata o ngā tāngata taitini. I te tau 2004, neke atu i te rima mano tāngata i uiuitia e te Tari Kāhui Tika Tangata kia hangaia mai he rīpoata tatauranga e kīa nei, *Human Rights in New Zealand Today – Ngā Tika Tangata o te Motu*.

I ēnei uiuinga e whakahaeretia ana, i whakapuakina e ngā tāngata taitini ko ngā āhuetanga mana tangata hirahira rawa atu ki a rātou ko te noho tūturu me te mana kōrero. Ka whai atu ko te mana oranga, ora tinana, me te take mātauranga anō hoki. Ka tau mai te māramatanga ki te Komihana, me nui ake ngā whakamōhiotanga. I roto i te *Action Plan for Human Rights – Mana ki te Tangata*, i tāngia i te tau 2005, i ākina tētahi Uiuinga e tirohia ai te whakaitinga tangata i pākia e ngā tāngata taitini.

E toru ngā wāhanga o tēnei Uiuinga ka āta tirohia: te pānga o te whakaiti tangata, te āhei o ngā tāngata ruaruanga ki ngā ratonga hauora, tae noa ake ki ngā aukatinga ka pā ki ngā tāngata taitini e whai nei i tō rātou ake mana tangata ā-ture nei.

I waenganui i te marama o Whiringa-ā-Rangi me te tīmatanga mai o Hakihea i te tau 2006, ka tonoa e te Uiuinga Taitamatāne, Taitamawāhine Hoki he whakatakotoranga tono. Ka whakatūria ngā whakawānga i Te Upoko o te Ika, i te puku o Tāmaki-makau-rau me Tāmaki-makau-rau-ki te Tonga, i Otāutahi me Ōtepoti hoki. Kotahi mano, e rua tekau mā waru ngā tono ā-tuhi, ā-waha hoki i whiwhi i te Uiuinga, ā, e tata ana ki te rua rau tāngata i whaiwāhi ai ki te Uiuinga nei.

I kitea i roto i te whānuitanga o ngā tono, ka noho mai ngā tāngata taitini i ngā hāpori huri noa i Niu Tīreni, ā, ka ahua mai i ngā āhuetanga katoa o te noho a te tangata ki roto i tōna ao. He mea tono rangatahi mai, kaumātua mai kua eke te whitu tekau tau. I roto i ngā tāngata taitini i tuku tono ētahi kaimahi pāmu, ētahi tāngata kaipakihi, ētahi nēhi,, ētahi kaimahi i roto i te hāpori, ētahi kaimahi whare pukapuka, ētahi kaimahi toi, ētahi ākongā, kaimahi whare wānanga hoki, ētahi kaimahi ai, ētahi kaiwhakahaere kaupapa, ētahi kaimahi, ētahi mātua, me ētahi tīpuna anō hoki. I tuku tahitia ai ā rātou tono e ngā whakawāhine, ngā fa’afafine me ngā fakaleiti, ngā tāne ka huri hei wahine (MtF), ngā wāhine ka huri hei tāne (FtM), ngā tāne, wāhine hoki kua huri, ka huri rānei hei tāne, hei wahine, ngā tāne mau kākahu wahine, ngā wāhine mau kākahu tāne, ngā tāngata, wāhine rānei kore ai, me ētahi tāngata ruaruanga hoki. I rongu hoki te Uiuinga i ngā tōhunga hauora, i ētahi rōpū

hāpori, i ētahi uniana, i ngā hoa rangatira o ngā tāngata taitini, ō rātou hoa, hoa mahi hoki.

He mea whakapuaki e ngā tāngata taitini ki te Uiuinga, ko tō rātou whāinga ko te noho whai mana, whai tikanga ai hoki i roto i tēnei ao. He tokomaha tonu ka whakatutuki i a rātou tēnei whāinga. He maha ngā wā, ka taukumekume ngā tāngata taitini i a rātou anō kia tau ai tō rātou mauri. He tokomaha tonu rātou i kōrero mō ngā wā i eke i a rātou ngā taumata tiketike i ngā wā o te mamae me te pōuri. Ko te whakaiti tangata me te kore aro ake ki te mana tangata he take nui i rite tonu te puta mai i roto i ngā kōrero.

Ko te Whakarāpopotonga o ngā Tono nei e whakaata i ngā wheako o ngā tāngata taitini me te whakamārama i ngā takotoranga kupu. Kua whakarārangitia hoki ētahi whakatikanga mai i ngā kaitono kia iti iho ai te whakaiti tangata, ā, kia whai wāhi anō rātou ki te mahi, te ora tinana, me te hauora kia rite tonu ai ki ērā atu tāngata o Niu Tīreni nei.

Kāore ngā tono katoa i roto i tēnei whakarāpopototanga. I roto i te rīpoata whakamutunga tētahi āta tātaritanga o ngā tono me ērā hoki nā ētahi Tari Kāwanatanga. Ka noho tēnei Whakarāpopototanga o ngā Tono hei kaupapa mō ngā huihuinga whānui i ngā tāone e whā i te marama o Paenga-whāwhā hei whakaatu noa i te whakaritenga o tā te rīpoata whakamutunga e tāngia ai ā te Mahuru, 2007.

Tukuna mai koa he kōrero mō te tika me te whānuitanga o ngā take i whakaarahia. Mā ēnei hei āwhina te otinga tika o te rīpoata whakamutunga me ngā tono hoki a te Uiuinga. Tirohia te tūranga ipurangi Taitamatāne, Taitamawāhine Hoki mō ngā kōrero e pā ana ki ngā huihuinga rūnanga kei: www.hrc.co.nz/transgenderinquiry